

Stefano Lucarelli*

UDK 336.012.23
JEL Classification A13, E19

FINANCIJALIZACIJA KAO OBLIK BIOMOĆI

1. Uvod

Spekulacija je česti rizik u ekonomskim sistemima slobodnoga tržišta. Ipak, ako pogledamo na aktualnu krizu imajući u vidu novitete kapitalizma, i samu tu spekulaciju treba analizirati pod posve novim svjetlom: ova kriza nije jednostavno plod financijskog ludila¹, već je treba shvatiti krećući od specifičnosti postojećeg režima akumulacije. Režim akumulacije ocrta model rasta kroz dugo razdoblje. Termin koji su uveli znanstvenici iz programa istraživanja takozvane francuske škole regulacije, odnosi se na skup pravilnosti koje osiguravaju opću progresiju i relativno

---

* S. Lucarelli, Sveučilište u Bergamu, odsjek "Hyman P. Minsky", (E-mail: stefano.lucarelli@unibg.it). Ovaj tekst je proširena i doručena verzija izlaganja sa seminara Uninomade, Bologna 12-13 rujna 2008. Ovom prilikom zahvaljujem svima sudionicima seminara, kao i organizatorima konferencije održane na C. S. A. Barottolo u Paviji 20 studenog 2008. što su mi omogućili da se ponovo vratim temama iz ovog članka. Naravno, jedino je moja odgovornost za teze koje zastupam u ovom članku.

Prijevod sa talijanskog: Luka Bogdanić.

Rad je primljen u uredništvo 12. 9. 2012.

¹ Radi se o krizi koja se ne može jednostavno svesti pod klasičnu shemu, koju opisuje Galbraith, ali koja nam svakako mora biti jasna: «Robna izradevina ili evolutivni proces, naizgled nov i poželjan – tulipani iz Holandije, zlato iz Luizijane, tereni na Floridi, ambiciozni ekonomski planovi Ronalda Reagana – privlače financijsko razmišljanje... Cijena predmeta špekulacije raste. Vrijednosni papiri, zemlja, umjetnički predmeti i ostale stvari koje se imaju u posjedu, ukoliko se kupe danas, sutra će vrijediti više. Taj porast i onaj u perspektivi, privlače nove kupce... Takvoj situaciji je svojstven neizbježan konačan pad... I to stoga što su obadvije grupe, koje sudjeluju u špekulativnoj situaciji [oni koji imaju potpuno povjerenje u rast tržišta i oni koji vjeruju da su shvatili špekulativnu atmosferu trenutka], programirane za iznenadne skokove i nenadani bijeg». Usp. John Kenneth Galbraith, *Breve storia dell'atmosfera finanziaria*, BUR, Milano 1998, str. 11-19.

dosljedan rast akumulacije kapitala; na taj način omogućavaju ponovnu apsorpciju neuravnoteženosti, što se javlja kod dužeg trajanja istog procesa akumulacije².

Moja je teza da suvremeni kapitalizam karakterizira režim akumulacije koji teži svaki određen moment pojedinačnih života uvući u proces valorizacije. Sredstva putem kojih se to odvija ne iscrpljuju se samo ekonomskim politikama neoliberalističke inspiracije, već podrazumijevaju zapovjedna ustrojstva koja se mogu razumjeti jedino unutar hibridnog prostora u kojem se politička ekonomija susreće sa socijalnom psihologijom (mislim na *učinke bogatstva*). Stoga ću nastojati analizirati financijalizaciju kao praksu društvene kontrole. Čini mi se da nam za razumijevanje režima akumulacije, nesposobnog da stvori trajne načine reguliranja ne preostaje drugo, nego jedna jedina alternativa: usvojiti novo gledište koje se neposredno koncentrira na probleme zapovijedanja i na probleme moći. Ovaj novi kapitalizam zahtijeva društvenu kontrolu koja je kompatibilna s društvom demokratskog tipa, društvu u kojem se poredak zasniva na formaliziranom učešću velikih masa³. Jedna od novosti procesa financijalizacije u koji smo uvučeni jeste upravo njegova masovna dimenzija odnosno njegova formalna demokracija.

Kako bih razvio ovaj tip razmišljanja posudit ću od Michela Foucaulta neke kategorije, osobito kategorije *biomoć i upravljivost* (§2), te ću ih prilagoditi mom predmetu analize, koncentrirajući se na ulogu i na učinke što ih zauzima bogaćenje u procesu financijalizacije (§ 3)⁴. Zatim ću ilustrirati ulogu monetarne politike

² Prema Robertu Boyeru ove pravilnosti tiču se prvenstveno: evolutivnog tipa organizacije proizvodnje i odnosa vezanih za plaću (nadnicu); privremeni vidokrug valorizacije kapitala na osnovu kojeg se ustanovljuju kriteriji upravljanja; kriteriji podjele proizvedene vrijednosti nužne za vremenski određenu reprodukciju društvenih grupa koje sudjeluju u proizvodnji; sastav društvene potražnje kompatibilan s tendencijom razvoja proizvodnih sposobnosti; na kraju način artikulacije između sfere kapitalističke proizvodnje i sredina koje nisu kapitalističke. Regulacionisti priznaju da su nekapitalistički oblici značajni u evoluciji i u samom formiranju različitih socio-ekonomskih struktura koje se mogu podvesti pod kapitalistički način proizvodnje. Usp. Robert Boyer. *Fordismo e postfordismo. Il pensiero regolazionista (Fordizam i postfordizam. Regulacionistička misao)*. Università Bocconi editore, Milano 2007.

³ U razmišljanjima što ih ovdje predstavljam neprekidno sam konzultirao: Renatu Brandimarte, Patriciju Chiantera-Stutte, Pierangela Di Vittorio, Ottavija Marzocca, Onofrija Romano, Andreu Russo, Annu Simone (ur.), *Lessico di Biopolitica*, manifestolibri, Roma 2006. Isto tako sam prihvatio osobito tumačenje koje daje Dario Melossi, sub voce, Controllo Sociale, primjenjujući ga na potpuno osoban način na analizu financijalizacije.

⁴ Izbor da se pozivam na Foucaultove kategorije zavisi prije svega od želje da se ponovo vratimo na pravac koji je zacrtala radna grupa *Primo Maggio* (Prvi Maj), koja se bavila monetom. Osobito vidi Christian Marazzi, *Alcune proposte per un lavoro su "denaro e composizione di classe"*, u: «Quaderno n. 2 di Primo Maggio», Dodatak broju 12 «Primo Maggio», str. 75-80. Pogledati još Christian Marazzi, *Commento a Convevole*, «Primo Maggio» 11, zima 1977/1978. Marazzi je, komentirajući možda na suviše kritičan način jedno važno istraživanje napravljeno u pokušaju da se konstruira nova statistika distribucije prihoda u monetarnoj ekonomiji proizvodnje, naglašava-

u opisanom režimu akumulacije (§ 4). Pri tome ću se pozivati i referirati na američki ekonomski model -- pojmljen kao idealni tip – te ću na kraju predložiti osobno iščitavane financijske krize (§ 5): korijene krize treba tražiti u nestabilnosti svojstvenoj novom režimu akumulacije, kojeg karakterizira vladajuća tehnološka paradigma. Nova tehnološka paradigma započela je krizom fordizma i krizom takozvane Smithovske podjele rada. U novoj podjeli rada unutar cijelog proizvodnog lanca, znanje igra ključnu ulogu pri redefiniranju odnosa kapital/rad⁵. Utoliko se takozvana kriza *subprime* kredita tumači kao endogeni fenomen proizveden dinamikama svojstvenim novom režimu akumulacije, koji se afirmirao s početkom krize fordizma. Radi se o režimu akumulacije – dobro je naglasiti – koji je kompatibilan jedino s neautentičnim načinima reguliranja akumulacije, odnosno onim načinima reguliranja, koji ne podrazumijevaju djelovanje i razrješavanje konfliktualnosti kao nužne premise bilo kojeg društvenog dogovora. Društvena kontrola (biomoć) javlja se u novim oblicima, koje je daleko teže prepoznati i utoliko im se teže suprotstaviti⁶. Ostavljam međutim za

---

vao kako je kritika političke ekonomije zaostala u odnosu na kritiku moći kod Foucaulta: «Zaista je lakše vidjeti simultanost odnosa znanje-moć nego simultanost odnosa razmjena-bogatstvo».

⁵ Carlo Vercellone je smatrao u različitim prilogima kako nova tehnološka paradigma (koju je on definirao zajedno sa drugim znanstvenicima kao kognitivni kapitalizam) ima vlastite korijene u tri procesa: u opovrgavanju znanstvene organizacije rada; u širenju garancija i u širenju kolektivnih usluga Welfara odnosno socijalne države; u nastajanju raširene intelektualnosti kao posljedice demokratizacije obrazovanja. Usp. Didier Lebert i Carlo Vercellone, *Il ruolo della conoscenza della dinamica di lungo periodo del capitalismo: l'ipotesi del capitalismo cognitivo*, u: Carlo Vercellone (ur.), *Capitalismo cognitivo, Conoscenza e finanza nell'epoca postfordista*, manifestolibri. Rim 2006. Ipak je evidentno da je bar jedan od tri spomenuta procesa (raširena intelektualnost povezana s demokratizacijom obrazovanja) doveden u krizu od zapovjednih mehanizama na kojima je strukturiran novi kapitalizam: suočeni smo s procesima reforme javnog obrazovanja, koja gura naniže koliko tradicionalna znanja toliko i kritički duh studenata; paralelno s tim širi se retorika o permanentnom obrazovanju, koje treba služiti podržavanju procesa restrukturiranja tvrtki. Ti procesi vrlo rijetko uspijevaju ojačati inovacijske sposobnosti ekonomskog sistema. Drugim riječima «investiranje koje osigurava reprodukciju stalnog ljudskog kapitala svodi se štoviše na posljedicu rušenja socijalne države i na povećanje cijene obrazovanja». Rezultat je paradoksalan, «povećanje strateške važnosti društvenog kognitivnog rada ide ukorak sa pogoršanjem životnih uvjeta samih *knowledge workers-a*». Usp. Christian Marazzi, *L'amortamento del corpo*, u: «Posse. La Classe a venire», novembar 2007. www.posseweb.net. Postaje legitimno zapitati se: do koje mjere može ići to konstantno izrabljivanje kvalificiranih znanja, koja su se nataložila zahvaljujući posebnim institucionalnim faktorima (demokratizacija obrazovanja). Odnosno pod kojim uvjetima znanje može nastaviti predstavljati jedan od temeljnih elemenata povećanja vrijednosti suvremenog kapitalizma.

⁶ Drugim riječima kako je smatrao Zanini na jednom od prethodnih seminara Uninomade: «“Fazu” koja traje već najmanje petnaest godina karakteriziraju politike određivanja “na niže” vrijednosti radne snage. Prepoznatljiv znak te nove faze, naročito u jakim zemljama jest proizvodnja znanja i inovacija putem prekarizacije». Usp. Adelino Zanini. *New Deal e democrazia conflittuale*, u: Grupa autora, *Guerra e democrazia*, manifestolibri. Roma 2005.

neko drugo mjesto neophodna razmišljanja o mogućim prijedlozima ekonomske politike kao odgovora na krizu⁷.

2. Foucaultovske kategorije

Pojam bio-moć – koji je skovao Foucault u okviru šireg promišljanja o racionalnosti zapadne politike – odnosi se na velike strukture i na funkcioniranje moći i vlasti; po riječima samog Foucaulta, radi se o izvjesnoj velikoj tehnologiji sa dva lica, anatomskim i biološkim licem, koja djeluje na pojedinca i na vrstu: poimanje moći ne može se zaustaviti na specifičnim društvenim mjestima na kojima se primjenjuje disciplina, već pretpostavlja i analizu ustrojavanja stanovništva u njegovom svakodnevnom životu (anatomski i biološki aspekti sudjeluju u političkoj dimenziji). Sve se to počelo otkrivati u XVIII stoljeću, kad se već opaža da se odnos moći i subjekta ili, točnije, pojedinca, ne može zasnivati samo na podčinjavanju – koje omogućuje da moć oduzima subjektu dobra, bogatstva, i eventualno njegovo tijelo i njegovu krv – već da se moć mora vršiti nad pojedincima utoliko što oni čine jednu vrstu biološkog entiteta, koji se mora uzeti u obzir, ukoliko se želi koristiti stanovništvo kao stroj za proizvodnju bogatstva, dobara ili drugih pojedinaca⁸. Logika biomoći ima za cilj proizvodnju bogatstva putem svakodnevnog korištenja stanovništva, u opreci sa anatomskom-politikom, to jest sa onim skupom mehanizama i procedura koji su ograničeni na ostvarivanje discipline podanika. Novi mehanizmi pretpostavljaju da se stanovništvo ne poima jednostavno kao zbroj individua koje obitavaju na nekom prostoru.

Kako je s pravom istakao Adelino Zanini, ono što mora pobuđivati interes istraživača jest prelazak od umijeća politike na znanost politike, prelazak od režima u kojem dominiraju structures de souveraineté – (strukture suvereniteta) na onaj kojeg karakteriziraju dominantne *techniques du gouvernement* – (tehnikе vla-

⁷ Osim priloga Andree Fumagalli i Christijana Marazzi u toj istoj knjizi, usp. André Orléan, *Beyond transparency*, 18.12.2008, www.eurozine.com; Dmitri B. Papadimitriou i Randy Wray, *Time to Bail Out: Alternatives to the Bush-Paulson Plan*, "Policy Note of The Levy Economics Institute of Bard College", 6. 11 2008; Pavlina R. Tcherneva, *Obama's job creation promise: a modest proposal to guarantee that he meets and exceeds expectations*, "Policy Note of The Levy Economics Institute of Bard College", 1. 1. 2009, <http://www.levy.org>; Martin Wolf, *Why Obama's plan is still inadequate and incomplete*, u "Financial Times", siječanj 13. 2009; Martin Wolf, *Why President Obama must mend a sick world economy*, u: "Financial Times", siječanj 21. 2009.

⁸ Vidi predavanje *Les mailles de pouvoir* koje je Michel Foucault održao 1981. godine: parafraze preuzete u tekstu su iz: Aldo Zanini, *Invarianza neoliberale*, u: Sandro Chignola (ur.), *Governare la vita. Un seminario sui Corsi di Michel Foucault al Collège de France (1977-1979)* Ombre corte, Verona 2006. str. 122.

danja). Radi se o prelasku koji je omogućen nametanjem nove paradigme *political economy* (političke ekonomije)⁹. Politička ekonomija – prema Foucaultu – je znanost koja je u stanju odrediti nužne zakone kako bi se upravljalo prema modernim logikama *gouvernement de la population* – (upravljanja stanovništvom): «Nov način vladanja, koji je u XVII stoljeću vjerovao kako se može uspostaviti u cijelosti projekt potpune i jedinstvene policije, sad se nalazi u situaciji u kojoj se mora odnositi na izvjesno područje prirodnosti, a to je ekonomija»¹⁰. Logika biomoci upućuje dakle na oblik kontrole svojstven onom što Foucault naziva *upravljivost*. «S riječju “upravljivost” podrazumijevam tri stvari. [Prvo] skup institucija, procedura, analiza i mišljenja, proračuna i taktika, koje omogućuju vršenje ovog specifičnog i osobito složenog oblika moći, koji u političkoj ekonomiji ima privilegirani oblik znanja, u mehanizmima sigurnosti bitan tehnički instrument, a glavna mu je meta stanovništvo. Drugo, pod «upravljivost» podrazumijevam težnju, izvjesnu crtu prisile, koja već dugo vremena obilježava i neprestano afirmira, na cijelom Zapadu, prvenstvo ovog tipa moći, koju nazivamo «vladanjem», pred drugim oblicima – kao što su suverenitet, disciplina. Sve to uz odgovarajući razvoj niza specifičnih aparata vlasti s jedne strane, i [s druge strane] uz razvoj niza određenih znanja. Na kraju bi kao «upravljivost» valjalo shvatiti proces ili bolje rezultat procesa putem kojeg je stanje pravde u Srednjem vijeku, pretvoreno u administrativno stanje tokom XV i XVI stoljeća, postepeno postalo «upravljivim»¹¹. Foucault ne razvija svoje istraživanje u pravcu financijske i monetarne povijesti. A ipak određena povijest upravljivosti – po mom mišljenju – ne može zaobići financijsku i monetarnu aparaturu, koja se stvara u XVIII stoljeću. Kako pokazuju neke vrlo važne studije o povijesti novca, ovo stoljeće predstavlja jedan nevjerojatno važan trenutak za povijest novca u Europi: radi se o trenutku u kojem se europska moneta oslobađa svoje tradicionalne konfiguracije, one koja jamči ispravnost računa i stabilnost plaćanja u cijelom Imperiju. «Knezu nužda nameće da sačuva blago za kojim se može posegnuti kad god bude trebalo, odnosno to mu nalaže potreba u kojoj se nalazi zajednica, i na to se ograničava njegova regulatorska funkcija. [...] “Priroda” novca iscrpljuje se u njegovoj distributivnoj sposobnosti i prirodno je ograničena mjerom u kojoj su dobra prisutna. U odnosu na takvu mjeru moneta je konstantno u stanju da položi račun o prisutnosti stvari i nikad ne može požuriti njihov dolazak-prisustvo: ona je ujedno mjera obilja i oskudnosti prema njihovom prirodnom smjenjivanju tijekom vremena»¹². U moderno doba – tijekom XVIII stoljeća – zahtjev za povećanjem moći teritorijalnih država uzdrmava upravo opi-

⁹ *Ibidem*, str. 124.

¹⁰ Micheal Foucault, *Sicurezza, territorio, popolazione. Corso al Collège de France (1977-1978)*, Feltrinelli, Milano 2005, str. 258.

¹¹ *Ibidem*, str. 88.

¹² Massimo Amato, *Il bivio della moneta. Problemi monetari e pensiero del denaro nel Settecento italiano*, Erga, Milano 1999., str. 20.

sane političko imperijalne administrativne ravnoteže. Dominantan zahtjev postaje da novac može promijeniti vrijednost s obzirom na promjenjive zahtjeve, koji se manifestiraju u državama. Odnosno, dominantan zahtjev postaje povećanje vrijednosti novca. «Priroda» novca ne ograničava se više prema mjeri u kojoj su prisutna dobra, već se sastoji od poticaja na bogaćenje. Shvaćanje osobine, koja je zajednička ovoj funkciji novca i regularizaciji stanovništva u cilju proizvodnje bogatstva razjašnjava značenje biomoci.

Uvjeren sam da bi Foucaultov pojam biomoci mogao postati i politička kategorija, korisna za analizu aktualnog procesa financijalizacije, pa se taj pojam mora shvatiti u dvije gore predložene dimenzije. Ukoliko je najbrži način proizvodnje apstraktnog bogatstva, to jest novca, onaj da se novac pokuša ostvariti minimalizirajući rizike kojima se izlaže i konflikte do kojih dolazi, kad se organizira surova i gola proizvodnja roba, onda proizlazi da je racionalno minimizirati troškove proizvodnje, uključujući u to državnu kontrolu i kontrolu banaka nad djelatnošću tvrtki, maksimalizirajući tako mogućnost samostalnog odlučivanja o raspoloživom novcu. Na taj se način vrši nova moć kontrole nad stanovništvom. Distribucija rizika što leži u proizvodnji novaca posredstvom novca, postaje strategija koju treba ostvariti.

Moć koja se vrši unutar nekog režima akumulacije kojim dominiraju financije, različita je od moći koju vrši neka suverena država nad vlastitim građanima. Potraga za *slobodom upravljivosti*, koju zahtijevaju tržišta, ide u korak s *upravljanjem* stanovništvom o kojoj se brinu države. Kako bi stanovništvo postalo proizvođačem bogatstva unutar ciklusa povećanog vrednovanja novca, neophodno je postojanje oblika društvene kontrole, čija se bit izražava kroz različite odnose, kako kroz odnos gospodar i rob, tako i kroz odnos država i građani. Moja je teza da financijalizacija predstavlja upravo oblik društvene kontrole neophodan za taj cilj. Ona je zapravo oblik socijalizacije (rizika, ali i perspektiva bogaćenja komplementarnih riziku) koji dovodi do revolucije u pojmu suverenosti. Ono što financijalizacija stavlja u igru nije više neposredna primjena suverene vlasti, već usmjeravanje sveukupnog ponašanja ljudi neophodnog za postizanje suverenosti usklađene s procesom financijalizacije.

3. Financijalizacija i učinci bogatstva

Financijalizacija se može definirati prije svega kao preusmjeravanje ušte-
de iz ekonomije domaćinstava na vrijednosne papire¹³. Američku ekonomiju od

¹³ Christina Marazzi, *La monaie e la finance globale*, u "Multitudes", 32, ožujak 2008, str. 115-127. U stvari definicija riječi financijalizacija je sama po sebi problematična, upućujemo na prilog Bernarda Paulré u navedenoj knjizi.

osamdesetih godina karakterizira proces liberalizacije financijskih tržišta i shodno tome eksplozija novih financijskih instrumenata: tako se upotpunjuje prelazak sa keynesizma stvorenog na dogovoru među proizvođačima unutar monetarnog sistema koji ograničava kako financijska kretanja tako kretanja valute – sistem je već bio oslabljen Nixonovom odlukom o nekonvertibilnosti dolara u zlato iz 1971. godine – na financijski keynesizam zasnovan na privatnom *deficit spending*-u, u kojem najširu deregulaciju (*deregulation*) financijskih tržišta prati sniženje socijalnih primanja, koja je pružala država blagostanja (Welfare State). Nalazimo se pred evolucijom liberalne upravljivosti. Drugim riječima liberalni keynesizam je način liberalne upravljivosti. Burzovna procjena postaje glavni makroekonomski pokazatelj, žezlo i biskupski štap koji upravljaju isto toliko investicijama koliko i potrošnjom putem učinaka bogatstva¹⁴. Putem psihološke dinamike, koju bi valjalo produbiti i koja predstavlja neophodan uvjet za stabilnost *američkog ekonomskog modela* (ovdje uzetog kao idealan tip), učinci bogatstva izazvani povećanjima vrijednosti na Burzama utječu na ponašanja u potrošnji više od bogatstva iščekivanog od povećanja plaća¹⁵. Radi se o modelu koji je izložen velikom riziku nestabilnosti: to dokazuje činjenica da se financijske krize redaju jedna za drugom tolikom brzinom u zadnjih dvadeset godina. Uspostavljanje liberalne upravljivosti dovodi do toga da se taj poseban način zapovijedanja ponašanjima ljudi svaki put ponovno lansira: pravilo koje se potvrđuje jest prelazak s jednog ekonomskog balona na drugi ekonomski balon¹⁶, prisiljavajući tako pojedince da vjeruju kako vlastito bo-

---

¹⁴ Kao učinak bogatstva podrazumijeva se modifikacija ukupne potražnje što su je inducirale varijacije realne vrijednosti bogatstva, koja se događa kao posljedica promjena na razini cijena. Kad se to odnosi na tržište dionica dobiva se pozitivan učinak bogatstva, ukoliko je kretanje na razini cijena dionica združeno s kretanjima kamatnih stopa: pad kamatnih stopa povećava vrednovanje vrijednosnih papira reprezentativnih za kapital, pa utoliko i sveukupno bogatstvo. Neoklasični ekonomisti u godinama velike krize naširoko su upotrebljavali učinke bogatstva kako bi dokazivali postojanje automatskih mehanizama sposobnih da jamče punu zaposlenost na dug period. To što koristim taj pojam apsolutno ne znači da dijelim stanovište neoklasičara. Vjerujem, pak, da je američki model dugo vremena bio održavan na učincima bogatstva, isprva vezanim na kretanje tehnoloških dionica, a potom vezanim za vrijednosne papire sektora nekretnina, i to unutar konteksta niskih kamatnih stopa, i mislim da je takvo prakticiranje društvene kontrole potpuno odvojeno od politike postizanja pune zaposlenosti.

¹⁵ Andrea Fumagalli & Stefano Lucarelli, *A model of cognitive capitalism: a preliminary analysis* u: "European Journal of Economic and Social System", XX, 1, 2000., str. 117-133. Rezultat koji se spominje postignut je makroekonomskim modelom kojeg sam proučavao sa Andreom Fumagallijem. Odnosno još točnije: u jednom modelu u kojem dinamične ekonomije razmjera direktno utječu na proizvodnost, dobiva se pozitivna korelacija između dinamike potražnje i dinamike proizvodnosti jedino ako je ukupna suma sklonosti investiranju i sklonosti potrošnji zavisnih od alokacije financijskih dobiti veća od sklonosti potrošnji koja proizlazi iz plaća.

¹⁶ Uspješan izraz Michela Aglietta, *Le capitalisme de bulle en bulle*, u: "Le Monde", 5 rujna 2007. Aglietta piše kako se prelazi od balona do balona, jer sistem nema nikakvih unutarnjih kočnica. Čak i u trenutku kad su cijene izgubile apsolutno svaki odnos sa temeljnim vrijednostima,

gatstvo ovisi prije svega o financijskim tržištima, a ne o zahtjevima za povećanjem visine plaća ili o drugim mogućim zahtjevima. Prema ovdje predloženom iščitavanju, učinak bogatstva predstavlja oblik zapovijedanja tipičan za financijski keynesizam, ovdje pojmljen kao liberalna upravljivost. Dinamika koja ide od profita ka burzovnim kretanjima i *vice versa*, zamjenjuje glavne političke odluke svojstvene fordističko-keynesijanskoj paradigmi: povezanost proizvodnosti s realnom plaćom i povezanost proizvodnje s masovnom potrošnjom.

Dobiti od financijskih investicija uvelike utječu na odluke vezane za raspolažanje imovinom, te postaju ključ za odlučivanje o investiranju. Odluke o investiranju moraju voditi računa o visini dobitaka koje je zacrtalo financijsko tržište, a ne samo o varijacijama potražnje. Potrošnja nastavlja ovisiti o količini tradicionalnog prihoda od rada (plaće), ali tu intervenira i varijabla, koja mjeri vrijednost financijskih instrumenata što ih posjeduju obitelji. Ako je financijalizacija jako razvijena – to jest ako bogatstvo obitelji ovisi više od količine prihoda koje dobiva od financijskih tržišta nego od plaće – umjerenost plaća, potičući rentabilnost tvrtki, povećava burzovne vrijednosti; na taj se način može pokrenuti dinamika zasnovana na učincima bogatstva, a ovi će favorizirati privatnu potrošnju, iako se realna vrijednost plaća smanjuje. Razina proizvodnje postaje posljedica financijske procjene. To okreće naglavce odnose između realne sfere i financijske sfere, izokreće odnose koji su prevladavali u doba fordizma: burzovna dinamika zamjenjuje plaću kao izvor kumulativnog rasta. Ovakvo preokretanje revolucionira i mehanizme društvene kontrole, koji se odnose na pojedince u modernom svijetu.

Drugim riječima učinci bogatstva koji podržavaju razloge financijskog svijeta zavise od stupnja podređivanja financijama ne samo rada, već cijelog života (u tome se nalazi osnovna crta biomoci).

U makroekonomskim terminima taj se odnos zavisnosti pretvara u rastuću likvidnost, koju privlače financijska tržišta, počevši od privatne štednje, koja je prije bila investirana u državne obveznice. A ipak ta rastuća likvidnost sama po sebi nije još dovoljna. Postoji i druga varijabla tumačenja neophodna da se zadrže učinci bogatstva: to je zdrav razum koji se potvrđuje među pojedincima o motivima koji bi morali razjasniti proizvodnju novca putem novca, kao i o hijerarhiji potreba koje valja zadovoljiti kako bi se zadržao pristojni društveni status. Logike valorizacije vode do transformacije društvenih odnosa. A to znači da je financijalizacija oblik socijalizacije koji razvija liberalnu upravljivost.

---

nadvladava kratkoročna logika. Oni koji upravljaju fondovima, posrednici i manageri izgradili su mehanizam naknada i poticanja, koji odgovara toj logici. Zato upravo sama organizacija financija uzrokuje sljedeći financijski balon!

Iz navedenog se razumije zašto se analiza financijalizacije ne može ograničiti na proučavanje uvjeta makroekonomske održivosti sistema¹⁷; baš ona upućuje na to, da se mora posvetiti posebna pažnja društvenim kodeksima, putem kojih se ljudski odnosi međusobno vezuju. Stoga valja shvatiti te *konvencije* koje se afirmiraju kod stanovništva, počevši sa poslovnim svijetom. Neka konvencija daje a priori sistem vrednovanja, ukazujući pritom na skup društvenih pravila sposobnih homogenizirati međusobno različite načine ponašanja pojedinaca. Dakle, pretpostavlja teoriju imitacije. To je točka gledanja koju uzima Keynes, da bi objasnio genezu dugoročnih očekivanja: «[N]e treba mnogo reći a priori o stanju povjerenja. Naši zaključci moraju ovisiti u prvom redu o stvarnom promatranju tržišta i psihologije poslovnog svijeta. [...] Izvjesnim kategorijama investicija vladaju srednjoročna očekivanja onih koji rade na burzi vrijednosnih papira, i ona će se prije otkriti u cijeni dionica nego u očekivanjima profesionalnog poduzetnika. Kako se dakle u praksi izvode ova vrlo važna prevrednovanja iz dana u dan, čak iz sata u sat, postojećih investicija? Konkretno, prešutno je dogovoreno da se u pravilu

---

¹⁷ O krizi su Riccardo Bellofiore i Joseph Halevi ponudili na izvjesnim mjestima jedno iščitavanje, koje je u nekim aspektima fundamentalno, predlažući aktualiziranje hipoteze o financijskoj nestabilnosti Hymana P. Minskyja. Kako ne bi izgubili iz vida novitete suvremenog kapitalizma, dva autora oblače u novo ruho minskyjansku pretpostavku – po kojoj kapitalizam teži da degenerira iz stabilnosti u nestabilnost, jer su njegovi akteri potaknuti na prelazak sa pokrivenih financijskih operacija na špekulativne i čak ultrašpekulativne pozicije. «Promišljanje mora biti u stanju objasniti razvoj (nestabilan) kao i (sistematsku) krizu “novog kapitalizma”. Isto tako treba dopuniti Minskog s novim iščitavanjem kod Marxa kapitalističkih procesa usredotočenih na proizvodnju viška vrijednosti». Usp. Riccardo Bellofiore. *La crisi del neoliberalismo reale*, u: “Critica Marxista”, br.6, studeni-prosinac 2008, str. 18-28. To čitanje pruža na makroekonomskom planu bitne i vrlo bogate indikacije. A ipak – kako to priznaju i sami autori - hipoteza financijske nestabilnosti čvrsto je održiva jedino na mikroekonomskom planu, «ali to uopće ne jamči njeno potvrđivanje na makroekonomskom planu». Istina je, da se eksplozija kratkoročnih dugova u odnosu na vlastite fondove danas događa na makroekonomskom planu, ali u analizi Bellofiore–Halevi te se dvije pojave javljaju odvojeno. Nedostaje makrofondacija, prema kojoj dva autora izričito teže. Iako tu, kao i u drugim tekstovima napisanim zajedno s Halevijem - kao što je na primjer *Finanza e precarietà . Perché la crisi di subprime è un affar nostro* u: Paolo Leon i Riccardo Realfonzo (ur.), *L'ecomia della precarietà*, manifestolibri, Rim 2008 – Bellofiore daje važnosti trojstvu radnika «traumatiziranog, štediša “manijakalno-depresivnog”, potrošača “zaduženog” i to trojstvo zadobiva značaj apstraktnog predstavljanja «triju lica “obiteljske” zajednice, dakle i svijeta rada». Bellofiore nije objasnio da li se tu apstrakciju treba marxovski čitati kao proces realne apstrakcije. Kako god bilo, čini nam se da on čita odnos kapital-rad na jednodimenzionalan način: od kapitala ka radu. Višak svojstven živom radu – koji posreduje odnos rada i kapitala – na kraju krajeva ne biva priznat, dajući legitimitet, na taj način, samoj proizvodnosti kapitala! Problem leži upravo u nevažnosti, koju, prema ovim autorima, imaju ona subjektivna (i kooperativna) ponašanja, od kojih u krajnjoj analizi zavisi koliko održivost režima akumulacije, toliko i mogućnost izbijanja konflikta. Upravo se i klasna ponašanja konstituiraju iz subjektivnih iskustava. Zato, kako bih izučavao kvalitativne aspekte, koji se pojavljuju u sferi prometa-reprodukcije, nastojim voditi računa o subjektivnosti. U tom smislu treba interpretirati važnost koju pripisujem učincima bogatstva.

zapravo posegne za jednom konvencijom. Suština te konvencije - iako naravno ona ne funkcionira na tako jednostavan način – jest u pretpostavci, da će se sadašnje stanje stvari nastaviti u beskraj, osim ako ne postoje specifični razlozi za iščekivanja neke promjene. [...] Usprkos toga, navedena konvencionalna metoda računanja bit će u skladu sa popriličnim stupnjem kontinuiteta i stabilnosti u našim poslovima, sve dok budemo imali povjerenja, da će se te konvencije, odnosno tog dogovora, pridržavati»¹⁸. Ipak se analiza dogovora ne može ograničiti samo na poslovni svijet. Stanje povjerenja definirano konvencionalnim procjenjivanjem dobiva legitimitet od javnog mnijenja¹⁹. Ono izlazi iz okvira poslovnog svijeta, tiče se stanovništva i postaje predmetom politike. Utoliko pomaže da se stavi u žarište (foucaultovski) problem *upravljivosti* civilnog društva.

4. Bum, bum. Bum, bum.

Vladajući režim akumulacije u suvremenom kapitalizmu pretpostavlja više no jednu promjenu na području politike: uvjeti rasta zavise prije svega od prihvatanja novog proizvodnog modela u kojem rad dobiva drugačiju ulogu. Ne radi se samo o destrukuiranju fordističkog sindikata; ne radi se samo o stavljanju u drugi plan plaće kao osnovne makroekonomske varijable za akumulaciju, niti o poništavanju konfliktnosti koja je nerazdvojiva od zahtjeva za povećanjem plaća. Radi se o izgradnji procesa valorizacije u kojem se mijenjaju objektivno priznati razlozi koji se nalaze upravo u temelju proizvodnje bogatstva; sama valorizacija postaje zavisna od konvencija koje se uspostavljaju prije svega unutar financijske zajednice.

Makroekonomska stabilnost ovisi velikim dijelom od intervencija Centralnih Banaka, koje, suočene s pomanjkanjem likvidnosti na financijskim tržištima, moraju biti dovoljno brze, kako bi preduhitrile financijsku krizu. Centralne Banke reagiraju na potrebu za likvidnošću, svjesne da potiču učinak bogatstva zbog kojeg se stavlja u igru – u foucaultovskim terminima – sigurnost stanovništva na teritoriju ograničenom financijskim tržištima.

¹⁸ John Maynard Keynes, *Teoria generale dell'occupazione, dell'interesse e della moneta*, UTET, Torino 2006, (izvorno izdanje Palgrave Macmillan 1936), str. 281-283.

¹⁹ Ovo je glavno ograničenje radova André Orléana – granica koju je vjerojatno moguće prijeći. Usp. André Orléan, *Le pouvoir de la finace*, Odile Jacob, Paris 1999. Usp. André Orléan, *La notion de valeur fondamentale est-elle indispensable à la théorie financière? L'apport de l'approche conventionnaliste*, 07.01. 2008, www.pse.ens.fr/orléan/.

Ni izdavanje bankovnih kredita, niti *deficit spending* nisu više poluge vlasti. Nezavisna varijabla nije više ni plaća, niti profit, već je to stopa akumulacije financijskih dobitaka. Ponuda monete oslobađa se *quantuma* monete koji drži Centralna Banka te se veže za reorganizaciju podjele rada i redefiniranje društvenih odnosa u oblasti prometa-reprodukcije. Drugim riječima (upotrebljavajući kategorije radne grupe o moneti *Primo Maggio*^{20*}) ponuda monete vezuje se za dinamiku kapital-rad (živi). Kako napominju radovi grupe *Primo Maggio* o moneti, monetarna politika predstavlja izvjestan način kapitalističkog zapovijedanja. Danas se taj zadatak ne vrši više putem kontrole količine monete u opticaju, niti se poduzima isključivo zbog inflacije. U akademskom svijetu i u svijetu centralnih banaka tijekom devedesetih godina nametnuo se princip prema kojem se kredibilitet monetarne politike morao ostvariti putem *pegging*-a, stope mijenjanja valute ili putem delegiranja monetarne politike nekoj stranoj centralnoj banci, u kojoj vlada veliko protivljenje inflaciji. Taj *New Consensus* sasvim opovrgava monetarizam prve generacije: glavni instrument kontrole monetarne politike predstavlja kamatna stopa, a ne više ponuda monete. Na papiru uloga centralne banke jest ta da osigurava jednakost između nominalne kamatne stope i realne kamatne stope, koja regulira jednakost fondova za posuđivanje i investicijskih fondova. Kada su kamatne stope tržišta (u realnim izrazima) određene ispod prirodne stope, nastaje inflacija. Restriktivna monetarna politika ne bi imala nikakav negativan učinak i doprinijela bi kontroli inflacije. No u stvarnosti, kako bi održale kamatnu stopu akumulacije financijskih dobitaka prirasta kapitala, najveće institucije monetarne politike nisu oklijevale ponašati se drugačije: «Na čelu *Federal Reserve* ima još osoba zdrave pameti, koje su žrtvovala, kao u slučaju Greenspana, vlastiti filozofski maksimalizam u ime očuvanja sistema, upotrijebivši čak i one instrumente, koji su mrski maksimalizmu. Pa i na evropskom polju maksimalizam statuta same Centralne Evropske Banke zamijenjen je zdravim razumom onih, koji upravljaju našim najvišim monetarnim organom. Greenspan nije oklijevao da čak 11 puta u godinu dana sreže kamatnu stopu Federal Funds-a dovodeći je do nominalno najniže razine u posljednjih 40 godina. Centralna Evropska Banka je željno slijedila njegov primjer!»²¹. Monetarna politika u režimu kojeg određuju financije mora slijediti zahtjeve valorizacije, povlađujući uspostavljenim konvencijama-dogovorima. Financijska kreativnost pod utjecajem financijalizacije stvara vlastitu supstancu putem procesa ponovnog zadobivanja rentabilnosti kapitala, procesa koji uvlači u financijski rizik čak i živote ljudi. Financijalizacija diktira vrijeme kapitalističke reorganizacije, olakšavajući supsumiranje prometa unutar procesa valo-

²⁰ * Doslovno Prvi maj (opaska prev.).

²¹ Tako je pisao 13. 5. 2002. Marcello De Cecco u: «Affari e finanza», u jednom članku sada u Marcello De Cecco, *Gli anni dell'incertezza*, Laterza, Rim-Bari 2007. U *New Consensus* vidi poglavlje 3 od Marca Lavoie, *L'Economie postkeynésinne*, La Decouverte (Repères), Paris 2004.

rizacije²². Upravo taj posljednji element veže tri faze procesa financijalizacije, koje možemo uočiti od 1993.: bum *new economy* (1993.-2000.), reakciju na njegovu krizu (2000.-2003.) i na kraju balon tržišta nekretnina (2003.-2007.). Sve tri faze događaju se unutar iste tehnološke paradigme. To je motiv zašto konvencije koje određuju financijsko vrednovanje nisu podložne radikalnim promjenama. Logike vrednovanja svojstvene financijskoj zajednici dobrim dijelom ostaju iste.

5. Dinamike financijske upravljivosti

Devedesetih godina financijalizacija kao oblik investiranja zajedničke štednje na burzovnim tržištima stvorila je dodatne prihode. Prihodi su stvoreni na Burzama, putem zaduživanja tvrtki kod bankarskog sistema²³. U razdoblju 1993.-2000. njujorška Burza eksplodirala je na više (Dow Jones od 4000 na 11700, Standard & Poor's od 450 na 1530): kapitalni dobitci ostvareni na burzi potakli su realni rast zahvaljujući izrabljivanju znanja i proizvodnosti rada, primijenjenog prije svega u *high tech* sektoru. Tako je vrednovanje koje vrše financijska tržišta počelo ovisiti o organizacijskim promjenama usmjerenim na podupiranje inovativnih oblika kooperacije između relativno autonomnih radnika. Dinamičnost organizacijske promjene postala je – zahvaljujući pažnji koju su joj posvetila financijska tržišta – nov način valorizacije proizvodnog kapitala.

Tako se afirmirao novi *finance-led* režim akumulacije²⁴, gdje mogućnost upravljivosti leži na obećanju novog svijeta. Christian Marazzi je to nazvao «Internet konvencijom», a ušlo je u povijest kao *new economy*. «U drugoj polovici devedesetih godina ideja o digitalnom društvu, sa oslobađajućim učincima na način rada i života, postala je konvencijom. Bila ona istinita ili lažna, nema nikakve sumnje da je ta konvencija povukla za sobom realne procese transformacije svijeta»²⁵. To potvrđuje jedan lucidan kritičar grozničave trke za blagostanjem devedesetih godina, kakav je Joseph Stiglitz: «Suvremeni kapitalizam američkog stila bio je

²² Razvijaju se drugim riječima pravi pravcati oblici prisvajanja onoga što nastaje kao jednostavna upotrebna vrijednost.

²³ Valja voditi računa o smanjenju investiranja u stalni kapital, smanjenju koje je oslobodilo likvidnost iz proizvodnih procesa. Ta je likvidnost upotrijebljena da se poveća burzovna vrijednost kapitala: «Ako se povećanju likvidnosti, kao posljedici smanjenja investicija u stalni kapital, doda povećanje zaduženja tvrtki prema bankarskom sistemu, razumije se kako je financijalizacija ekonomije (plaćanje dividendi, kamata, Fuzije & Akvizicije *buyback* izdanih dionica) bila jedno veliko i nečuvano premještanje bogatstva na klasu investitora-dioničara kao i na menadžere koji su upravljali procesima financijalizacije. Usp. C. Marazzi, *L'ammortamento del corpo macchina*, cit.

²⁴ Prema definiciji koju je predložio Robert Boyer.

²⁵ Christian Marazzi, *La frontiera interne dell'Impero*, «Il manifesto», 11 studeni 2000.

sav usredotočen oko onoga što će kasnije biti nazvano *new economy*. Ekonomije koju su simbolizirali takozvani *dotcom*-ovi što su revolucionirali način na koji je Amerika – i ostatak svijeta – vodio poslove, izmijenivši i sam ritam tehnoloških promjena i povećavajući stopu rasta proizvodnosti do izvanrednih razina, prema onima koje nisu bile registrirane u posljednjih dvadeset i pet godina [...] Polovicom devedesetih godina sektor manufakture dostizao je jedva 14 % ukupne proizvodnje, s još daleko nižim postotkom zaposlenih u tom sektoru u odnosu na ukupno radno stanovništvo»²⁶. Zaista pokretačke snage inovacija prelaze iz laboratorija za istraživanje i razvoj (R&D) na živa tijela radne snage, dok kapitali iz ostatka svijeta pritječu na dionice i na financijske obveznice tvrtki koje kotiraju na burzovnim tržištima Sjedinjenih Država. U tom su se režimu akumulacije razvili različiti oblici naknada vezanih za dobit koje tvrtka daje u svojoj ukupnosti: *stock options* za managere, a to su i sami mirovinski fondovi ili investicijski fondovi, koji se tiču ponajviše zaposlenika. Ti oblici naknada povećavaju likvidnost koja je prisutna na financijskim tržištima, ali kako ne postoji odgovarajuće pravilo redistribucije unutar kapitalizma, u kojem je osnovno pravilo zapovijedati živim radom, oni istovremeno snižavaju plaće, dovodeći sistem do nestabilnosti. Upravo to je ono što se dogodilo u krizi iz ožujka 2000.: osim što je na nejednak način distribuirao nove burzovne prihode, zapovjedni most *new economy* stvarao ih je time što je uništavao plaće i stabilnost zapošljavanja, u skladu sa novim načinom mišljenja: postojeći uvjeti na financijskim tržištima, kako bi omogućili stvaranje dioničke vrijednosti, ohrabruju ekstremne organizacijske inovacije, potičući procese *downsizing*, *reengineering*, *outsourcing* i *Merger & Acquisitions*. Tako financijska ekonomija prevodi i izdaje stvarne inovativne procese u tijeku, obezvređujući živi rad. Kako bi privukli investitore na burzovna tržišta, tvrtke nude sve veće zarade operacijama spajanja i kupovanja drugih tvrtki, kupujući tako i vlastite dionice pa čak lažirajući stanja vlastitih računovodstava. Kapitali nužni za taj tip prestrukturiranja, čiji je cilj kontrola tehnoloških putanja, dobivaju se smanjenjem plaćanja radne snage.

Kriza iz ožujka 2000. određuje prijelaz prema još raširenijoj sveopćoj financijalizaciji: počinje nova faza čija je karakteristika izrazito sniženje, sa gubicima od 40% za Dow Jones i čak od 50% za Standard & Poor's i 80% za Nasdaq. Istovremeno povećava se deflacija plaća, pojačana učinkom rezervne industrijske vojske iz Azije (indijske i kineske), pokrenute *outsourcing-om*. Oporavak burzi događa se tek 2003. Christian Marazzi je s tim u vezi govorio o «Kina-konvenciji»²⁷; o konvenciji – koja se po našem mišljenju mora shvatiti kao promjena na margini

²⁶ Joseph E. Stiglitz, *I ruggenti anni Novanta. Lo scandalo della finanza e il futuro dell'economia*, Einaudi, Torino, 2003, str. 4.

²⁷ Christian Marazzi, *Dietro la sindrome cinese*, u "Il manifesto" od 1. srpnja 2004.

Internet konvencije – a koja se zasniva na ideji da valorizacija zavisi od outsourcinga prema zemljama velikog izrabljivanja rada i prirodne okoline, ali u svakom slučaju unutar iste tehnološke paradigme. To pokreće mehanizam koji bi se mogao nazvati rezervna industrijska vojska financijskog porijekla.

Činjenica, da kriza *new economy* nije dovela do depresije kao što je bila ona tridesetih godina, ovisi s jedne strane o monetarnoj politici FED, a s druge o preciznim financijskim inovacijama. U dvije godine koje su uslijedile nakon ožujka 2000. (2001.-2002.) FED je drastično smanjila kamatne stope od 6% na 1%. To gura ekonomske aktere da se zadužuju više nego što je razumno, kako bi se okoristili otklonom između prihoda od vlastitog kapitala i kamatne stope. Taj poticaj na zaduživanje dovodi do toga da se učinke bogatstva može deklinirati na drugačije načine nego što je to bio slučaj u godinama blagostanja *new economy*: rastu cijene na tržištu nekretnina, a politika FED-a podržava kupovnu moć američkih potrošača. Američke obitelji su na taj način mogle dobiti od bankovnog sistema praktički neograničeni kredit, dajući kao garanciju imovinu u nekretninama čija je vrijednost rasla. Očekivanja moguće zarade ponovo postaju vrlo visoka, njih podržava realno negativna kamatna stopa. Cijena dionica ponovo raste u ožujku 2003. (uoči američke vojne intervencije u Iraku). Moguće je naći točan opis financijalizacije kao prakse društvene kontrole u riječima Stiglitz: «Potez se pokazao učinkovitim, ali na različit način no što obično funkcionira monetarna politika. U pravilu niske kamatne stope stimuliraju tvrtke na potpisivanje više kredita, kako bi tvrtke još više investirale, i u pravilu, većem zaduživanju odgovaraju produktivniji asset-i. No imajući na umu da je preveliko investiranje u devedesetim godinama predstavljalo dio problema u temelju recesije, niže kamatne stope nisu osobito potakle investicije. Stanje ekonomije se poboljšalo, ali ponajviše zato što se uvjerilo *američke familije, da se još više zaduže, refinancirujući na taj način njihove postojeće dugove i trošeci dio njihovih primanja*. Sve dok su cijene stanova rasle u odnosu na niske kamatne stope, Amerikanci su se mogli praviti kako ne primjećuju da su sve više i više zaduženi»²⁸. Drugim riječima stanovništvo je upotrijebljeno za proizvodnju (financijskog) bogatstva, prvo stvaranjem *new economy*, a potom – nakon širenja novog roja inovacija i inovacijskih nagona, koji hrane financijsku euforiju, ali koji se s vremenom pretvaraju u pozicijske prihode samo za najagresivnije tvrtke – premještanjem financijskog pokretača na sektor nekretnina, i to nakon što je jedno euforično društvo bilo disciplinirano putem *outsourcinga* prema novim zemljama s visokim stupnjem izrabljivanja rada i okoline. Monetarna politika olakšava taj proces bez da njime upravlja: od proljeća 2003. do siječnja 2007. FED je izvanredno povećavala raspoloživu likvidnost na burzama. Čak 97% američkog stanovništva koje je pogođeno deflacijom plaća - u kojoj se uočava smanjenje vri-

²⁸ Joseph Stiglitz, *Le colpe di Greenspan*, u «La Repubblica», 10 kolovoza 2007.

jednosti živog rada – nastavlja održavati vlastiti životni standard zahvaljujući podizanju cijena nekretnina, odnosno zahvaljujući velikodušnosti američkog kreditnog tržišta, te zahvaljujući niskim cijenama uvoznih manufakturnih proizvoda. Ipak je takav financijski pokretač podržavao financijske dobitke koji nisu imali nikakve veze sa sposobnošću stvaranja profita u «realnoj» ekonomiji: rizik insolventnosti bio je vrlo visok. Krediti iste vrste se grupiraju i konvertiraju u obveznice i derivirane proizvode koji se nude na financijskim tržištima. Rizik je tako premješten na nosioce tih financijskih djelatnosti, što je povećalo solidnost banaka, ali istovremeno je lako moglo voditi u još veću financijsku krizu. Kao što su upozoravali Boyer, Debove i Plihon u jednoj studiji iz 2004. godine, činjenica da je jedan mali broj aktera (osiguravajuća društva, nefinancijske tvrtke, itd.) u stanju preuzeti na sebe najveći dio rizika, može dovesti u opasnost financijski sistem, ukoliko dođe do brutalnog obrata koji će isisati likvidnost s tržišta ²⁹.

Bum tržišta nekretnina kreće se paralelno sa deflacijom plaća: nakon što su iscrpli perspektive i nade zaposlenika, prodavši njihove snove burzama, počinje prodaja jednog drugog sna, mogućnosti kupovanja kuće novcem dobivenim na kredit, beskonačnim kreditom kojim se riskira insolventnost (i evo nastupaju *subprimes*, visokorizični zajmovi za kupnju kuća dani obiteljima s oskudnim garancijama). Kraj je još jedanput takav, da hrani učinke bogatstva smanjenjem realnih plaća. Stručnjaci koji se bave financijama, počevši od glavnih ekonomista financijskih institucija koje su u to upletene, ne mogu ne priznati da je američka kriza osobito teška zato jer kreće od napuhanog balona nekretnina, koji se tiče upravo krucijalnog dijela ekonomije SAD-a, a to je vlasništvo kuća. Događaji vezani za Fannie Mae i Freddie Mac predstavljaju parabolu američkog sna: posjedovati kuću pod svaku cijenu. Dvije institucije sa kapitalom od 83,2 milijarde dolara dale su – zahvaljujući federalnoj pomoći – ukupno zajmova u iznosi 5.200 milijardi dolara (polovicu svih apsolutno postojećih zajmova), u neodrživom odnosu 1 naspram 65³⁰.

I dok se zaoštava podređivanje života financijama, promjena društvenih odnosa pospješuje i usmjerava koncentriranje financijskog rizika na najslabije slojeve stanovništva. Kriza iz kolovoza 2007. dogodila se nakon puno godina velikog širenja kredita za nekretnine, širenja koje je uslijedilo nakon balona Interneta. Kako bi financijalizacija ekonomije funkcionirala, mora uključivati u stvaranje vrijednosti sve veći broj ekonomija domaćinstava. S jedne strane pretvaranje *subprimes-a*

---

²⁹ Robert Boyer, Mario Debove and Dominique Plihon, *Contemporary financial crises: between newness and repetition*. "Issues in Regulation Theory", travanj 2005. Kako bilježi Marazzi u svom prilogu u ovoj istoj knjizi, *najveća kriza* koju proživljavamo započela je deklasiranjem mnogih vrijednosnih papira, koji su se odnosili na kredit, izdanih od strane agencija za *rejting* u kolovozu 2007., znači godinu dana nakon inverzije poslovnog ciklusa!

³⁰ Vidi na primjer Allena Sinai, *chief economist-a Decision Economics* u New Yorku, kojeg je intervjuirala Eugenija Occorso u "La Repubblica" 21. kolovoza 2008, str. 21.

kredita u robu s kojim se može lako trgovati predstavlja sjajni pokretač za daljnje stvaranje kredita. S druge strane distribucija rizika u portfelje velikog broja investitora na globalnoj skali, putem kreditnih tržišta, čini još krhkijim odnose među monetarnim institucijama.

6. Zaključci

Ovo iščitavanje predstavlja samo premisu za ostvarivanje jedne daleko potpunije teorijske sheme. Treba ponovo postaviti problem, s obzirom da neka od fundamentalnih pitanja i dalje ostaju bez sigurnih odgovora: odakle potječe vrijednost koja se fiksira na financijskim tržištima? Kakva veza postoji između živog rada i porasta likvidnosti koju hvataju Burze? Koja je politička dimenzija svojstvena financijama u ovoj fazi kapitalizma? Ta pitanja neizbježno vode promišljanju oblika otpora procesima financijalizacije. Dosada provedena analiza doista ukazuje kako postoji ograničenje moći financijskih tržišta koje, ako se ne poštuje, dovodi do niza patologija na makroekonomskom planu. To ograničenje ne leži jednostavno u padu stvarne potražnje, niti u niskoj razini realnih plaća, ono leži u gubitku vrijednosti, kojem je podložan živi rad³¹. Foucaultove kategorije mogu predstavljati važan instrument analize. Njihovom upotrebom pokazuje se da je proces financijalizacije praksa kontroliranja društva koja unutar procesa povećanja vrijednosti podređuje i sam život, šireći ideologiju učinaka bogatstva, kako bi uništio konfliktnost koja se javlja ne samo po pitanju plaća, već i po pitanju sadržaja i načina proizvodnje i reprodukcije³². I nadalje, prema Foucaultu, tako se dolazi do problema odnosa između biomoći i biopolitike. Iščitavanje pojma biopolitike od strane Judith Revel, čini mi se da ukazuje na plodan pravac kako bi se nastavilo dosadašnje izlaganje. «Dok “biomoć” ostaje termin kojim se označava novo podčinjavanje života (ali ne samo biološkog – već i društvenog, emotivnog, jezičnog...) od strane odnosa i nosioca moći, «biopolitika» se kod Foucaulta više veže na perspektivu otpora, «subjektivizacije», odnosno istovremeno na oslobađanje i izmicanje od moći, te na

³¹ Toni Negri postavio je pitanje koje smatram nužnim ponoviti u ovoj točki: jeli financijalizacija s kojom imamo posla tehnički instrument, čiji je cilj uništenje bilo kakve mogućnosti gomilanja revolucionarnog potencijala kognitivnog rada i/ili je ona samostalno eksperimentiranje zajedničke sposobnosti upravljanja? Usp. Toni Negri, *Fabbriche di porcellana*, Feltrinelli, Milano 2008

³² Treba svakako uzeti u obzir da su učinci bogatstva složen fenomen: iracionalnost koja podržava financijske bumove, utoliko odgovara izvjesnoj konvenciji, koja je dana tehnološkom paradigom kognitivnog kapitalizma, a ova u sebi sadrži želju za antropogenetičkim modelom u kojem je priznata moć rasprostranjene intelektualnosti koja stoji izvan logike izrabljivanja. O antropogenetičkom modelu vidi: poglavlje 8 Roberta Boyera, *The Future of Economic Growth: As New Becomes Old*, Edward Elgar, Cheltenham 2004.

ponovno osmišljavanje – drugdje – onoga što netko jest (ili bolje: osmišljanje novih odnosa s drugim, novih organizacijskih figura, novih načina života, novih institucija...). Daleko od toga da su jednakovrijedni, dva pojma ustvari opisuju svaki po jednu specifičnu stranu istog predmeta istraživanja: nova analitika moći s jedne strane, s druge strane nova analitika subjektiviteta koji pružaju otpor»³³. Ono što je determinantno za funkcioniranje same financijalizacije kao oblika biomoći jest nastanak biopolitike. Od tog konstitutivnog procesa koji obuhvaća nove demokratske institucije i nove demokratske prakse konflikata, ovisi mogućnost da ponovo ovladamo onim što kontroliraju financije. U pitanju nije samo sistem vrednovanja *a priori* na kojem je zasnovano financijsko vrednovanje realnog (konvencije), već «skup društvenih pravila sposobnih da učine međusobno homogenim različita ponašanja pojedinih individua».

---

³³ Judith Revel. *Biopolitica. Politica della vita vivente*, u: “Posse. La classe a venire”, studeni 2007, www.posseweb.net. Različite načine izgradnje biopolitike tek treba izgraditi ali ipak oni ne mogu isključiti oblike novčanih emisija koji će otvoriti prostore za demokraciju i za nekapitalističko povećanje vrijednosti živog rada. U tom smislu čini mi se hitnim ponovo uzimanje u razmatranje teme egzistencijalnog dohotka, započevši ipak sa pažljivim konfrontiranjem sa stručnjacima komplementarnih monetarnih režima. Usp. Luca Fantacci, *La moneta. Storia di un’istituzione mancata.*, Marsilio, Padova, 2005; Usp. Massimo Amato, *Le radici di una fede. Per una storia del rapporto fra moneta e credito in Occidente*, Bruno Mondadori, Milano 2008.